

Tabiatla bir devri daim, bir daimî oluş vardır. Hiç değişmeyen, ebedî kalan maddedir. Materyalistlere göre tabiatla bir kasıd, bir gaye yoktur.

Démocrite'ten sonra Épicure (m. ö. 347 - 270) maddeci görüşü kabul ederek bazı küçük farklarla onu savunmuştur.

Kâinatı kendi dışında bir ilk illetin var ettiğini ve onu bir gaye ve maksad dahilinde devam ettirdiğini kabul etmeyen materyalist görüş ile bunun karşısına çıkan ruhçu, maneviyatçı ve mukaddesatçı görüş eski çağlardan beri birbirleriyle mücadele edegelmişlerdir. Umumiyetle dinlerin hâkim bulunduğu ortaçağ boyunca materyalizm zayıf kalmış, fakat yeni felsefenin doğuşuyla yine canlanmış, sahneye çıkmıştır.¹

Gerçi XIX. asırda Auguste Comte'un (1798 - 1857 m.) ortaya koyduğu pozitivizm gerçek materyalizmin yetersizliğini isbat etmiştir. Fakat iman hayatı bakımından hastalığın biri gitmiş biri gelmiş, materyalizmin yerini bu sefer pozitivizm almıştır. Buna bir de XX. asrın başında, eski Yunan atomculuğundan biçilmiş elbisesini değiştiren ve tarihî materyalizm felsefesinden² cür'et alarak yeni ve gûya ilmi bir kılıkla ortaya çıkan yeni maddeciliği, Allah'a inanmayan komünizmi ilâve edecek olursak, problemin, eski asırlara nisbetle, daha da karmaşık bir durum aldığını görürüz.

Kur'ân-ı Kerim, ebedî hayat tanımayan, sadece maddenin kaba görünüşü ve dünyanın geçici zevklerine aldanan tanrı tanımazlara temas ederek onların düşüncelerinin asılsız bir vehimden ibaret olduğunu söyler: «Onlar: varsa varsa sadece dünya hayatımız vardır, yaşamamız da ölmemiz de orada, bize o, zamandan başkası dokunamaz... derler. Halbuki onların bu konuda sağlam hiç bir bilgisi yoktur, onlar sadece bir tahmin içindedirler»³.

İnsanın, iç dünyasında hissettiği bütün ruhi halleri ve yüce duyguları beynin kendi fonksiyonu, dış dünyadaki âhenk ve nizamı da maddenin kendi özelliği ile izaha çalışan m a d d i y û n ' a İslâmî

(1) bk. İzmirli İ. Hakkı, Yeni ilm-i kelâm, C. II, s. 75 vdd.; H. Z. Ülken, Tarihi maddeciliğe reddiye, s. 1, 23; A. F. Başgil, Din ve lâiklik, s. 28 vd.

(2) H. Z. Ülken tarihî materyalizmin mahiyetini şöyle anlatır: Tenkidî felsefenin geç doğması ve ilimlerin kurulmada gecikmesi sebebiyle yarı felsefî yarı ilmi ve acele sistemleşmiş bir çok doktrinler zuhur etmiştir. İşte bunların zaafını toplayan ve kuvvetlerinden faydalanan, Hegel'in «tarih mantığı» nı pragmatizmin «mevhum hakikat» fikriyle birleştirerek bunca kusuru bir araya getiren en zararlı fakat en müessir bir felsefe (T. M. Reddiye, s. 2 vdd.).

(3) el-Câsiye, 24.

eserlerde d e h r i y y û n da denilmektedir. Çünkü her şeyi dehr'e (zamana) bağlarlar, onu ezeli ve ebedî kabul ederler. Bunlar, maddede müşahade edilen değişikliklerin kaynağını yine maddede mü talâa ettiklerinden t a b i i y y û n ve kâinatın yaratıcısız, başıboş sürüp gittiğini ileriye sürdüklerinden m u ' a t t i l a adıyla da anılmışlardır.

Bütün İslâm dünyasında olduğu gibi memleketimizde de materyalizmin ve pozitivizmin yerli bir kaynağı yoktur. Bu görüşler dışarıdan ithal edilmiştir⁴. XIX. asrın sonundan itibaren önce edebiyatta görülen bu cereyanlar, sonra, bazı tercümelerle felsefî sahaya da intikal etmiştir. Alman düşünürü Büchner'in (1824 - 1899 m.) «Madde ve kuvvet»i Baha Tevfik (1881 - 1916 m.) ile Ahmed Nebil ve ayrıca Dr. Abdullah Cevdet (1869 - 1932 m.) tarafından türkçeye çevrilmesi, mutlak din veya İslâm dini aleyhtarı eserlerin telif veya terceme suretiyle yayınlanması Türkiye'de de bilhassa münevver gençlik üzerinde büyük ölçüde menfi tesirler meydana getirmiştir. Buna mukabil egerek edebî gerek fikrî sahada bu cereyanlarla mücadele edilmiş, bunun için de eserler yazılmıştır⁵.

Materyalizmin reddi:

Materyalizmin reddi bizim şu araştırmamıza sığmayacak kadar geniş ve müstakıl bir mevzu'dur. Biz burada daha çok isbât-i vâcib konusuyla ilgili yönüne temas edeceğiz. Maddecilik, hangi şekil ve görüşü temsil ederse etsin, maddede: ezeli, sonsuz, zorunlu, kendi kendine hareket edici (mekanizm), kendi başına var olucu, başka bir ifade ile cisimleri var edici kabul eder. Bundan çıkan netice de şu: Kâinatta bir illet-gaye bağlantısı yoktur, eşya kendi kendine veya tesadüf eseri var olur, tabiat böyle çalışır. Başka bir varlık yok, yaratıcı bir kuvvet, yani Tanrı yok.

Madde ezeli, sonsuz ve zorunlu. Peki, maddede müşahade ettiğimiz ve inkârına mecal bulamadığımız gelip geçici ve değişik şekiller, birleşmeler, ayrılımlar... bunları nasıl izah edeceğiz? Spinosa

(4) Bilindiği gibi bu tesirler bize Avrupa'dan gelmiştir. Avrupa kilisesi ve din adamlarının ahlâk ve din kaidelerine uymayan bazı hareketleri orada dinsizlik cereyanının doğmasına ve gelişmesine tesir eden önemli âmillerdendir. Din müesseseleriyle şiddetle mücadele ettiği bilinen Voltaire bile şöyle demiştir: «...İyi ama cizvitleri kovduk diye Tanrıyı da mı kovalım? Tersine, bunun için onu daha çok sevelim.» (Felsefe sözlüğü, C. II, s. 252).

(5) S.H. Bolay, materyalizmin ve pozitivizmin Türkiye'ye yayılışı ve bunun karşısında yapılan mücadeleyi, «Türkiye'de ruhcu ve maddeci görüşün mücadelesi» adı altında bir kitapta toplamıştır.

(1632 - 1677 m.) buna şöyle cevap verir: «Madde sonsuz ve zorunlu bir şeydir, ama şekilleri, birleşmeleri geçici ve mümkün olan bir şey.» Voltaire (1694-1778 m.) de haklı olarak sorar: Mümkün'den kasıt; hem varolabilen, hem de var olmayabilendir. Madde zorunlu olduğuna, yazar için de serbest hiç bir varlık bulunmadığına göre, ortada nasıl mümkün bir şey bulunabilir? «İnsan Tanrı diye bir şey olmadığını, maddenin, sonsuz bir zorunluka kendi kendine hareket ettiğini temin etmeğe kalkışınca, bunu, Euklides'in bir önermesi gibi isbat etmeli, yoksa o kurduğunuz sistem, «bir belki» den başka bir şeye dayanmıyor. demektir. İnsanoğlunu en çok ilgilendiren bir mesele için ne de sağlam temel!»⁶.

Sadece madde vardır. Ruh, Allah yok. Ya hayat? kör, cansız ve kaba maddede hayat nasıl teşekkül ediyor? Materyalistlerin, irade sahibi bir yaratıcı kabul etmeden yaptıkları izahlar, hiç bir şey ifade etmiyor. Nihayet Spinoza itiraf eder: «Hayatı tarif etmek lâzım, ama bunun imkânsız olduğu kanısındayım.»⁷ Fakat materyalistlerin pek azı bu gibi itiraflarda bulunabilir. Her şeyi madde yapıyormuş. Haydi diyelim ki madde kendisi gibi cansız, zekâyâ ve duyumlara sahip olmayan şeyleri yapıyor. Ya hayat, zekâ ve ihsas sahibi varlıklar? Bütün bunları kör maddenin yarattığını söylemek Allah'ı kabul etmekten daha mı kolay, daha mı akla yakın? Ama gaye akla, selim yaratılışa rağmen ve peşin bir hükümle Allah'ı inkâr ise ne denebilir!⁸.

Materyalizm tabiatte illet-gaye bağlantısını inkâr eder. Kâinat ta düzen, gaye diye bir şey yokmuş. Halbuki bütün insanlar kâinatta büyük bir nizamın hüküm sürdüğünü kabul ederler. Pozitif ilim buna dayanarak ilerliyor. İnsanlar buna güvenerek denizde seyrediyor, havada uçuyor. Ve şimdiye kadar bunun hiç bir aksaklığı da görülmemiştir. Yapılan araştırmalar tabiat kanunlarının hiç aksamamakla

(6) Voltaire, Felsefe sözlüğü, C. II, s. 240.

(7) a. esr., C. II, s. 240.

(8) «Madde sulandırılmıştır, katıdır, meyillidir, bölünebilir, bütün bunlar şu taşa olduğu kadar bende de var. Ama hiç duyan, düşünen bir taş görülüş müdür? Sulandırılmışsam, katı isem, bölünebiliyorsam: onu maddeye borçluyum. Peki ama duyumlarım (ihsaslar), düşüncelerim de var: ya onları kime borçluyum? Her halde suya, çamura değil; benden daha kudretli birisine borçlu olmam akla daha yakın. Bunu yalnız öğelerin (unsurların) birleşimine borçlu olduğumu söylüyorsunuz. Haydi bakalım isbat edin; zekâyı bana zeki bir nedenin vermiş olamayacağını açıkça gösterin. İşte ne hale düştüğünüzü görün.» (Voltaire, Felsefe sözlüğü, C. II, s. 245).

beraber zorunlu olmadığını (yani mümkün olduğunu) ortaya koymuştur. Demek ki bu nizam maddeden, kendiliğinden ve zâtından gelen bir nizam değildir. İrade ve kudret sahibi bir yaratıcının, bir idare edicinin idaresi ile devam etmektedir: «Allah gökleri ve yeri parçalayıp yok olmaktan koruyan ve aynı nizam içinde tutandır.»⁹.

Şunu da söylemeliyiz ki, materyalistlerin dayandıkları ve güvendikleri madde bugün o eski saltanatını kaybetmiştir. Modern fizik maddeyi imha etmiştir. Asıl ve cevher sanılan madde, anlaşılmıştır ki atom çekirdeğinde bulunan kuvvetlerden (enerjilerden) ibarettir. Çekirdekdeki pozitif, negatif ve nötr elektrik enerjileri ancak birbirine bağlı olarak mevcuddurlar. Bu durumda kendisine ulûhiyet mertebesinde vasıflar izafe edilen maddenin, aslı ve cevheri olmadığı gibi, zâtî sayılan vasıfları da ancak birbirine bağlı olarak var olabilen enerjilerden ibaret kalıyor. Böylece materyalizm iflâs etmiştir.

Materyalizm hakkında son sözümüz t e s a d ü f iddiasına dair olsun. İlet-gaye münasebetini kabul etmiyen materyalistler kâinatın yaratılışını, görülen nizam ve âhenk içinde devamını tesadüfe bağlarlar. Şimdiye kadar anlatılanlar bu görüşün de sakatlığını ortaya koymuştur. Yeni isbât-i vâcib delillerinde görüleceği üzere çeşitli ilimler inkişaf ettikçe tabiat hakkındaki hayret ve takdir hislerimiz artmaktadır. Bu hakikat karşısında tesadüfün sözü edilemez¹¹.

Kur'ân-ı Kerim de tesadüf ihtimalini reddeden âyetlerle doludur¹². «Gökleri ve yeri yaratması, (aynı kökten geldiğiniz halde) dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da onun âyetlerinden-dir.»¹³. «Yeryüzünde yanyana bulunan arazi parçaları, üzüm bağları, ekin tarlaları, dalı budaklı hurmalıklar vardır. Hepsi de aynı sudan sulandığı halde biz tatlarını birbirinden farklı ve üstün kıldık. Muhakkak ki bunda akli erenler için ibretler vardır.»¹⁴.

Fransız tabiiyatçısı Lamarck (1744-1829 m.) ile muakkıbı Darwin (1809 - 1882 m.) in yine maddeciliğe dayanan t e k â m ü l na-

(9) E. Boutroux, Tabiat kanunlarının zorunsuzluğu hakkında, trc. H. Z. Üiken, İstanbul, 1947; İsmail Fennî, Maddiyyûn, s. 346 vdd.

(10) Fâtır, 41.

(11) bk. İzmirli, Felsefe-i ülä, s. 171 vdd.; Yeni ilm-i kelâm, C. II, s. 47 vd.; İsmail Fennî, Maddiyyûn, s. 49 vdd.; 'Aqqâd, Allah, s. 215 vdd.; Monsma, Allah yetecellâ fi 'asrîl-'ilm, A. trc. Dr. Dimirdaş, s. 7 vdd., 25 vd.; Dr. Hasan Huveydî, el-Vucûdu'l-haqq, s. 93 vd.

(12) Nedîm el-Cisr, Qıssatu'l-ıman adlı eserinde bu âyetleri toplamıştır, s. 303 vdd.

(13) er-Rûm, 22.

(14) er-Ra'd, 4.

zariyesi yukarıda, gayiyet ve nizam delilinin değerlendirilmesi sırasında, cevaplandırılmıştı (bk. s. 145 vd.).

XIX. asrın meşhur sosyalistlerinden F. Engels (1820 - 1895 m.) tarafından, üstadı Karl Marx'ın (1818 - 1883 m.) doktrinine verilmiş bir isim olan Tarihî maddecilik (materialisme historique) ilmi maddecilikten farklı olarak, maddeciliği, nazari sahadan çıkararak hayat ve cemiyet meselelerinin halli için yegâne âmil kabul etmiştir. Tarihî maddecilik, din ve devlet dahil cemiyetin bütün meselelerine karşı korkunç bir silâh olmuştur. Bu görüş insanı sırf maddi bir mahlûk, hayvanlar gibi yiyen, içen ve fakat hiç bir şey düşünmiyen bir yaratık kabul ediyor. Bu, gerçeğe aykırıdır. Akıl ve şuur sahibi olan insan, şüphesiz ki nereden gelip nereye gittiğini, bunca yaratık arasında yemek içmekten öte bir vazifesinin, bir gayesinin bulunduğunu düşünür. İnsan, vicdanından gelecek bu seslerden kurtulamaz. Tarihî maddecilik nazari materyalizmden daha kaba, gerçekten daha uzak, korkunç derecede saldırgan ve insanlık için zararlı bir sistem olmaktan kurtulamaz¹⁵.

B. POZİTİVİZM

XVIII. asır Fransa'sında, başta Diderot (1713 - 1784 m.) ile D'Alembert'in (1717 - 1784 m.) temsil ettiği, ilim ve zekânın ışıkları sayesinde her türlü hakikate ulaşılabileceği iddiasıyla «Aydınlıklar felsefesi»ni ortaya koyan Ansiklopediciler ve bir de vahiy dini karşısında tabii dini müdafaa eden Voltaire (1694-1778 m.) ile J. J. Rousseau (1712 - 1778 m.), o zamanın mutlakiyet idaresi ve onunla işbirliği halinde bulunan kiliseyi, dolayısıyla dini şiddetle tenkid etmişler, bunlarla mücadelede girişmişlerdir¹⁶. XIX. asırda Auguste Comte (1798 - 1857 m.) XVIII. asrın bu ilimciliğinden de istifade ederek pozitivist felsefesini ortaya koydu. Buna göre tecrübe ile tanılabilen olayların dışında hiç bir hakikat yoktur. Pozitivizm ne ilk sebeple ne de gaye ile meşgul olur. O halde ilk sebep olarak madde de, Allah ta boş düşüncelerdir. Sadece birbiri ardınca gelen ve birbirini doğuran hadiselerle bunların bağlandığı kanunlar vardır.

İnsanlığın asırlardan beri din diye tasavvur ve kabul ettiği şeyler, fikrî tekâmül sonunda bugün, tecrübe ve müşahedeye dayanan pozitif ilimle izah edilmektedir. İlk insanlar, bilgi yetersizliği yüzün-

den, tabiat hadiselerini ve her şeyi din ile izah etmişlerdir (teolojik devir). Rönesanstan itibaren metafizik hâkim olmaya başlamış ve tabiat hadiseleri tabiat dışı, ancak aklın ulaşabileceği sebeplerle izah edilmiş (metafizik devir) ve nihayet XIX. asırda insan, tabiat hadisesini yine tabiat hadisesiyle açıklamaya muvaffak olmuştur (pozitif devir). Bu üç devrin (üç hal kanunu) sonuncusu, ilmin olgunluğa eriştiği ve gerçeği doğru olarak bulduğu devirdir.

Pozitivizmin reddi :

Tecrübe ve müşahedeye dayanan pozitif ilim, aslında kendi sahasının dışında kalan konular hakkında müsbet veya menfi hiç bir hüküm veremez. Çünkü bu, kendi konusu ve salahiyetinin dışındadır. Din de bunlardandır. Pozitif ilimlerin sahası ile metafizik konular birbirinden ayrıdır. «Üç hal kanunu» tabiat ilimleri için güzel bir izah tarzı olabilir, fakat ilâhî ve metafizik ilimlere şâmil olamaz. Pozitif ilimler olayların kanunlarını açıklamaya çalışır, ancak bunların menşei ve gayesi nedir, bilemez. Bilemez diye eşya ve hadiselerin bir menşei, bir ilk sebebi, sonu ve gayesi yok mudur? Materyalistler gibi tefekkür tembelliğine kapılarak işi sathî sebeplere ve tesadüflere bağlamak nasıl hatalı ise, pozitivistler gibi gurura kapılarak kendi gözlem ve deneylerinin dışında hiç bir hakikat tanımamak ve inkâra sapmak ta hatalıdır. İbn Haldûn'un (v. 808/1406) dediği gibi, sağır bir insan kulakla, kör de gözle idrak edilebilen şeyleri kabul etmiyerek duyular vasıtaları nasıl dörde indiriyorsa kendi idrak sahasının dışında varlık tanımayanlar da büyük gerçeğin kör ve sağırlarıdır¹⁷.

Felsefi ve metafizik düşünceyi kaldırmak isteyen Auguste Comte, «Cours de philosophie positive» kitabı ile yeni bir felsefe getirmiş olma tenakuzuna düştü. Mâmafihi Comte hayatının sonuna doğru bir de din icad etmiş, fakat kendisinden başka mü'mini bulunamamıştır. Bir kadınla muşakaya düşen Comte «emir kalbin, itaat aklındır» diyerek düşüncesini değiştirmiş, «insan nev'inin menfaati» temeline dayanan bir «insanlık dini» kurmuştur. Bu dinde Tanrı ve ruh yoktur. Buna mukabil ma'bud vardır: kadın (!). Comte kurduğu dinin teşkilâtını da düşünmüş, kendisini «hata etmez baş papaz», en büyük maaşı alan en büyük lider kabul etmiştir. Siyasî yönü de olan bu pozitivist din (!) tatbikatta bir garâbet ve alay mevzuu olmaktan ileri gidememiştir¹⁸.

(15) A.F. Başgil, ag. esr., s. 40 vdd. Bilhassa memleketimizin de şartları nazarı itibara alınarak komünizmin tenkidi için bk. Nureddin Topcu, Yeni nizam, İstanbul, 1960.

(16) A. F. Başgil, ag. esr., s. 20 vdd.

(17) Mukaddime, C. III, s. 61.

(18) Filibeli Ahmed Himli, Allahı inkâr mümkün müdür, s. 37 vdd.; İsmail Fennî, ag. esr., s. 662 vdd.; İzmirli, ag. esr., C. II, s. 79 vdd.; M. Şemseddin Felsefe-i ülä, s. 86 vd.

Comte'tan bir asır sonra bugün, gerçek mânada ilim adamları nezdinde, pozitivizm, kendi sahası dahilinde salâhiyetli ve muteber addedilmiş, ilim adı altında eski muğalata ve aldatmacalar, lüzumsuz gurur ve kuruntular terk edilmiştir. Biraz sonra göreceğimiz gibi asrımızın en büyük ilim adamları pozitif ilimlerin Allah'ı inkâr değil, isbat edici neticeler verdiğini ortaya koymuşlardır. XIX. asrın sonlarından itibaren materyalizm ile birlikte memleketimize giren pozitivizm, ilmi ilerleyişimizin çok yavaş seyretmesi sebebiyle, henüz o ikinci, sathî fakat mağrur devresini atlatmış değildir. Yine cemiyet bünyemizin dışından ithal edilmiş bulunan inkârcı materyalizm, komünizm ile birlikte ma'neviyat sahasındaki yıkımlarına maalesef devam etmektedirler.

II

KELÂM İLMİNDE YENİ ÇIĞIR

Araştırmamızın ikinci bölümünde, Akaid ilminin İslâm tarihi boyunca geçirdiği merhaleleri anlatmış ve VI. merhale olarak CEM' VE TAHKİK DEVRI'ni zikretmiştik (bk. s. 113). Seyfuddin el-Âmididen (v. 631/1233) itibaren aşağı yukarı asrımıza kadar süren bu sekiz asırlık uzun devreden sonra, XX. asrın başında YENİ DEVİR diyebileceğimiz yeni bir çığır açılmıştır. Kelâm tarihinin bu yeni fikrî hareketinin özelliklerini şöylece hulâsa edebiliriz:

Bütün şekilleriye materyalizmi ve felsefî bir görüş olarak pozitivizmi reddetmek, gelişen müsbet ilimlerden de faydalanarak, Kur'an delilleri olan hudus ve nizam delilleriyle Allah'ın varlığını isbat etmek mukaddesatı savunmak. İslâm dünyasındaki bu fikrî harekete paralel olarak, hatta bundan daha önce ve daha kuvvetli bir şekilde batı dünyasında aynı hareket başlamıştır. Bugün de devam etmektedir.

Asrımızın başından itibaren İslâm dünyasında ve bu arada memleketimizde kelâm ilmi sahasında meydana getirilen eserleri ikiye ayırmak lâzımdır: Klâsik kelâm kitapları tipinde yazılanlar, bir de isbât-i vücib hakkında yazılanlar. Son asırda bir kelâm kitabı olarak memleketimizde te'lif edilen eserlerin bir kısmı eski an'aneye bağlı, eskiden söylenenlerin tekrarı mahiyetindedir. Misal olarak: Sırrî-i Giridînin «Naqdu'l-kelâm fi 'aqqâidi'l-İslâm» ını zikredebiliriz. 'Abdul-lâtîf el-Harpûtî'nin «Tenqihu'l-kelâm» ı ile Ömer Nasuhî Bilmen'in «Muvazzah ilm-i kelâm» ı yeni ihtiyaç ve yeni meselelere meyil gösteren, fakat yine de tatminkâr olmayan eserlerdir.

İslâm dünyasındaki yeni cereyanlar karşısında zuhur eden yeni problemleri ele alarak eser meydana getiren İzmirli İsmail Hakkı'dır (1869 - 1946 m.). Klâsik kelâm kültürümüze dair vukufu bulunan ve yeni felsefî cereyanlardan da haberdar olan İzmirli'nin, 1336 h. yılın-

da neşrettiği «Muhassalu'l-kelâm ve'l-hikme» sinin üzerinde şunları okumaktayız: «Bu kitap, nazariyyât-ı kelâmîyyenin felsefe-i cedide ve ihtiyâcât-ı asrıyyeye göre tevsîi suretiyle, ilk def'a olmak üzere tertib ve tahrir edilmiştir.» Bu küçük kitaptan sonra kaleme aldığı ve maal'esef nâtamam olan, iki cildlik «Yeni ilm-i kelâm», Yeni Devrin önemli eseri sayılmağa layıktır.

Yeni devirde isbât-i vâcib konusunda yazılan eserlerin çoğu, islâm dünyasına dışarıdan giren ve Allah'ın varlığını inkâr eden felsefe ve görüşlerin reddine dairdir. Bu meyanda, Cemaleddin el-Efgâ-nî'nin (v. 1315/1897) «r. er-Red 'ale'd-dehriyyîn» i, Ferid Vecdi'nin (1878 --1954 m.) eserlerinden «el-Hadîqatu'l-fikriyye» ve «el-Islâm fî 'asrî'l-ilm» ini, Filibeli Ahmed Hilmi'nin (1865 - 1914 m.) «Allah'ı inkâr mümkün midir?», «Huzûr-i akıl ve fende maddiyyûn meslek-i dâlâleti», İzmirli İ. Hakkı'nın (1869-1946 m.) «Muhtasar felsefe-i ûlâ» sı ile M. Şemseddin'in (1884-1961 m.) yine «Felsefe-i ûlâ» sını zikredebiliriz. Ayrıca İsmail Fennî'nin (1855-1946 m.) «Küçük kitapta büyük mevzu'lar» dan başka bilhassa «Maddiyyûn mezhebinin izmihlâli» adlı hacimli ve doyurucu kitabı takdire şâyandır. Ferid (Kam) ın (1861 - 1944 m.), Emile Boirac'a ait «Cours élémentaire de philosophie» adlı kitaptan «ilm-i mâba'dettâbiâ» diye terceme ettiği kısım da konusunda güzel bir hizmet olmuştur. Burada Mehmed Ali Aynî'nin (1869 - 1945 m.), Tefik Fikret'in (1870 - 1915 m.) «Târih-i kadim» ine cevap olarak kaleme aldığı «Reybilik bedbinlik lâilâhîlik nedir» adlı eseri ile Ali Fuad Başgil'in (1893-1967 m.), bir iki noktası müstesnâ, nefis eseri: «Din ve lâiklik», Mustafa Şekib Tunc'un (1886-1958 m.) «Bir din felsefesine doğru» adlı denemesini ve Hilmi Ziya Ülken'in «Tarihî maddeciliğe reddiye»sini de zikrederim.

Asrımızın islâm dünyasında doğrudan doğruya Allah'ın varlığını isbat etmeyi konu edinen eserler azdır. Biraz önce zikrettiğimiz kitaplar bu mevzu zaman zaman temas eserler. Öyle görülüyor ki asrımızın telâkkisi vucûd-i Bârî'nin, insan tarafından zarurî ve bedihî olarak bilinebileceği tarzındadır. Şu kadar var ki materyalizm, komünizm ve pozitivism gibi saptırıcı cereyanlar mevcuttur, bunlar red ve iptal edilince, insan, Yaratanını tabii olarak tanıyacaktır. Fakat bugün dünya üzerinde sayısız görüş ve cereyan mevcut olduğuna ve bunlar için de yeryüzünde artık bir sınır kalmadığına göre, yanlış telkinin ve saptırıcı tesirin nereden, ne zaman ve hangi kılık altında geleceği bilinemez. Bu sebeple Allah'ın varlığı mevzuunda insanlara

(1) İzmirli İ. Hakkı'nın «Muhtasar felsefe-i ûlâ» sı da aslında Boirac'ın aynı kitabından aşağı yukarı bir terceme mahiyeti arzeder.

yol gösterici, hidayet edici eserlere daima ihtiyaç olsa gerektir. Şunu da ilâve edelim ki insanın iç bünyesinde mevcut olan saptırıcıların, yani nefis ve şehvet dediğimiz aşağı arzuların kuvvetli baskı ve menfi tesirleri de hiç bir zaman ve hele şu asırda dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Memleketimizde isbât-i vâcib konusunda yayınlanan bir kaç eser varsa da, mevzuu etraflıca ve vukufîla işlemiş bulunmak ve dolayısıyla tatminkâr olmaktan uzaktırlar. Bu konuda araştırabildiğimiz kadar diğer islâm memleketlerinde de doyurucu telif esere rastlıyamadık. Bu sebeple çağımızın isbât-i vâcib delillerini yabancı eserlerden takib edeceğiz.

(2) Bu eserler meyanında: Dr. Halûk Nur Bâkî'nin «Tek nur» unu ve Dr. Halim Bilseî'nin «Allah vardır» adlı kitabını zikredebiliriz. İbrahim Ağâh Çubukçu'nun kaleme aldığı «İslâm felsefesinde Allah'ın varlığının delilleri» adlı risale üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, kelâmcılara ve ikinci bölümde islâm filozoflarına göre isbât-i vâcib delillerinden pek kısa olarak bahsedilmiştir. Risalenin ikinci yarısını teşkil eden 15 sahifelik üçüncü bölümde ise müellif, «İnsan ve sorunlara göre Allah'ın varlığını» kendi açısından isbatlamağa çalışmıştır. Araştırmamızın bu kısmını kaleme aldığımız şu günlerde yayınlanan bir kitapla karşılaştık: Muammer Sencer, Allah neden var. Kitap, «Allah kavramını inançların ötesinde ele alarak bizzat akılla ve öz mantıkla» isbatı hedef edinmiştir.